

SUFIXUL DIMINUTIVAL *-UȚ/-UȚĂ* ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Gabriela Șerban

(Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu”)

The Diminutive Suffix *-uț / -uță* in the Romanian Language

In this article we wish to present a monographic study on one of the most frequently used diminutive suffixes in the Romanian language, namely *-uț / -uță*, inherited from the Latin *-uceus / -ucea*. According to the views on the Latin origin of this suffix, we have taken up the morphological value of the derivative words formed with *-uț / -uță* and of the themes with which the suffix combines. Diminutive suffixes do not change the grammatical category of the themes, but several derivatives diverge from this rule. Their number is low. Most of the derivatives have developed feminine forms, which constitute the richest category of derivatives of this suffix. Next, on the basis of the material offered by the DEX, we have taken into consideration the origin of themes from which the derivatives of the suffix *-uț / -uța* are formed and we have drawn conclusions as regards the suffix productivity.

Keywords: *word formation, diminutive suffixes originating from Latin in Romanian*

I. Majoritatea specialiștilor care s-au ocupat de acest sufix îl consideră de origine latină. F. Diez (1858: 296), W. Meyer-Lübke (1895: 507), S. Pușcariu (1902: 162), K. Löwe (1911: 102), G. Pascu (1916: 159), acad. I. Iordan (1956: 311) îl pun în legătură cu latinescul *-uceus, -ucea*, iar A. Horning (1895: 186) cu latinescul *-uccus*, influențat apoi de sufixul românesc *-iță*. H. Tiktin (1904-1905: 603) îl menționează între sufixele diminutive românești, dar nu îi indică originea, așa cum procedează la celelalte, iar Al. Rosetti (1960: 136) afirmă că nu se știe cu siguranță dacă acest sufix diminutival este latin sau de altă origine. Laura Vasiliu în *Enciclopedia limbii române* (2001: 181) consideră acest sufix de origine latină (< lat. *-uceus*).

-uceus nu este folosit în mod frecvent în latină (Slave 1965: 87) și nu s-a menținut decât în puține limbi romanice, în italiană *-uccio* (Diez 1858: 296; Meyer-Lübke 1895: 507) și în friulană *-uzz* (Marchetti 1952: 95). El există și în castiliană sub forma *-uzo, -uza* (Hanssen 1913: 135), dar Meyer-Lübke consideră că formațiile castiliene sunt împrumuturi din italiană. În italiană și în friulană, sufixele respective se bucură de o largă folosire.

Așa cum se menționează și în *Enciclopedia limbii române*, noi am considerat că acest sufix îl continuă în română pe lat. *-uceus*. El apare în limba noastră din cele mai vechi texte, este prezent și în aromână (Capidan 1908: 75) și meglenoromână (Capidan 1925: 144). Derivatele sale sunt variate, nume comune, antroponime, toponime. Numărul derivatelor atestate în limba veche nu este prea mare, dar acest fapt nu infirmă existența lor în număr mai mare în limba actuală. Situația se explică prin natura acestor cuvinte și a textelor noastre vechi. Derivatele sunt diminutive, în majoritate cu o puternică nuanță afectivă dezmiertătoare, care nu își aveau locul în textele cu caracter religios, mai sobre.

Deoarece derivatele latinești cu *-uceum* cunoscute sunt puține la număr, este greu de spus care au fost cele prin care a fost moștenit sufixul în română. Unul dintre acestea pare a fi lat. *granuceum* (Densusianu 1938: 76) care, trecând prin formele **grănuț, *grănuț* a devenit *grănuț* (Rosetti 1966: 49), atestat în această ultimă formă din secolul al XVI-lea. Suffixul nu mai este recognoscibil în acest cuvânt, dar el a fost înainte de trecerea cuvântului prin transformările menționate.

Pușcariu în *Die rumänischen Diminutivsuffixe* consideră că alături de *-uț* < lat. *-uceus* există un sufix românesc asemănător cu care se formează nume de orașe, acesta din urmă nu trebuie confundat cu primul. Denumiri ca *Cernăuți*, *Rădăuți*, *Toporouți* etc. pot fi comparate cu denumiri slave ca *Czernovici*, *Klimovici*, *Radovici*. De aceea trebuie să fie recunoscută originea slavă a acestor sufixe românești *-ăuț*, *-euț*, *-ouț* (Pușcariu 1902: 162).

După ce *-uț* s-a atașat la cuvinte precum *ardeleancă*, *sărmancă*, *mocancă*, *puică*, el nu a mai fost simțit ca sufixul *-uță*. Deoarece *-cuță* a fost simțit ca un sufix de sine stătător a putut fi format cu ușurință un masculin *-cuț*. Pușcariu consideră că acest *c* nu este de origine latină (Pușcariu 1902: 161) și că s-a dezvoltat cu ușurință sentimentul că acest element *c* ar reprezenta o întărire a diminutivării.

II. *-uț* este un sufix nominal, derivatele formate cu el sunt substantive și adjective. Câteva creații spontane, care vor fi menționate mai jos, aparțin și altor părți de vorbire.

Cele mai numeroase derivate sunt substantive, urmate de adjective și apoi de formațiile care aparțin altor părți de vorbire. Ne referim la adverbe, pronume, numerale, interjecții, verbe.

În cadrul substantivelor, cele mai numeroase sunt femininele, după care urmează neutrele și apoi masculinele.

Alături de derivatele cu acest sufix apar în limba noastră un număr destul de mare de cuvinte neanalizabile terminate în *-uț(ă)*. Unele reprezintă adaptări ale unor cuvinte străine cu fonetism aproximativ asemănător: *beuță* ‘pietricică albă și rotundă’ (DA) < sb. *bioce*, *cotruță* ‘coteț’ (DA) < magh. *katroc*, *hunțuț* ‘șmecher, viclean’ (DA) < magh. *huncut*. Într-o situație asemănătoare este și *băncuță* ‘monedă de argint’ (DA) < germ. *Bankozettel*, consideră Eugenia Contraș, care prin etimologie populară a fost fals analizat de vorbitori ca fiind format din *bancă* și sufixul *-uț* (DA). Pușcariu crede că poate fi considerat și ca derivat din *ban* + *-cuță* (Pușcariu 1902: 161).

III. În română sufixul formează derivate de la substantive (*crenguță* < *creangă*, *brăduț* < *brad*, *degetuț* < *deget*) și de la adjective (*obraznicuț* < *obraznic*). El se atașează într-o măsură mai redusă la adverbe (*abieluța* < *abia*, *olecuță* < *oleacă*) și, sporadic, la alte categorii de teme, și anume la pronume (*mătăluță* < *matale*), la numerale (*douță* < *două*), la interjecții (*gâriuța* < *gâri-gâri*), la verbe (*roguță* < *rog*).

Substantivele care constituie tema derivatelor cu acest sufix sunt de genul feminin, masculin și neutru. La numele comune, la feminine și la masculinele în *-ă* se atașează *-uță*, la toate celelalte masculine și la neutre *-uț*. La adjective se atașează *-uț* pentru masculin și *-uță* pentru feminin. La celelalte categorii de teme se atașează de obicei *-uț* la cele terminate în consoană și *-uță* la cele terminate în vocală, dar se întâlnesc și formații care fac excepție, ca *roguță* < *rog*. La adverbele și la cuvintele care aparțin altor părți de vorbire folosite adverbial terminate în *-a* (vezi *fuguța*) sufixul se atașează sub forma *-uța*.

Derivatele substantivale sunt atât nume comune cât și nume proprii, antroponime: *Ilenuța* < *Ileana*, *Ionuț* < *Ion* sau toponime *Bisocuța* < *Bisoca*, *Șieuț* < *Șieu* (Iordan 1963: 448).

La onomastice sufixul prezintă o variantă pentru masculin, *-uțu* în derivate ca *Goguțu*, *Iorguțu* (Graur 1965: 66). Această situație a luat naștere, probabil, prin articularea acestor nume, atât pentru a da corp fonetic mai mare numelor prea scurte, cât și sub influența numelor de persoane provenite din porecle, care, fiind formate din adjective – epitete, nume de animale, de meserii, se foloseau articulat pentru a identifica persoanele pe care le numeau (Graur 1966: 20).

Unele derivate, nume comune provin de la nume proprii ca: *americuță* ‘planta *Pelargonium hortulanorum*’ (DA) < *America* (probabil fiindcă la noi planta este exotică), *dunăriuța* ‘joc cu lăutari’ (DA) < *Dunăre*. Formele *Catrinuță* ‘numele unei flori’ (DA) și *măriuță* ‘buburuză, dans popular’ (DEX), probabil nu sunt formate prin diminutivarea numelui propriu, ci prin trecerea numelui propriu diminutivat în categoria numelor comune.

Femininele derivate cu *-uță* sunt formate prin adăugarea sufixului la un substantiv feminin, de obicei la singular. Există câteva formații care se abat de la regula generală, fie că

derivatele sunt formate de la plural, fie că între temă și sufix sunt interpuse alte elemente, fie că se modifică finala temei.

Substantivul *văiuță* pare a fi derivat de la plural. Tot atât de posibil este ca acest cuvânt să fie un derivat normal, de la singularul *vale* > *văliuță* > *văiuță*, la ultima formă ajungându-se prin muierea lui *-l-*.

Derivatele *donicuță* < *doniță*, *delnicuță* < *delniță*, *policuță* < *poliță*, *ulicuță* < *uliță* prezintă o modificare a consoanei finale a temei, *-ț-*, explicată de Al. Graur (1963: 38) prin analogie sau disimulare datorită tendinței observate la toate formațiile diminutive de a evita repetarea aceleiași consoane în finala temei și în sufix. Următoarele derivate fac excepție: *dințuț*, *mățuț*, *rățuță* și altele.

La derivatele *băsmăluță*, *bidineluță*, *bocceluță*, *cafeluță*, *chifteluță*, *măseluță*, *mieluță*, *steluță*, *șoseluță* ș. a., între temă și sufix apare un element *-l-*.

Aceste derivate sunt formate de la teme în *(e)á* și de la substantivul *zi* care împreună formează o categorie de substantive bine delimitată în limba română (Graur 1961: 5). Acest *-l-* provine de la tema primitivă a substantivelor de origine latină de tipul *stea* < *stella*, care conținea un *-l-*. Apoi el a apărut prin analogie și la derivatele de la substantive de alte origini intrate mai târziu în limbă, care nu îl aveau în temă, dar care au fost încadrate în română în aceeași categorie cu *stea*.

Substantivele masculine și neutre pun mai puține probleme în ce privește modul de formare. Interesant este pluralul *căiuți*, care este format de la plural, spre deosebire de singularul aceluiași derivat *căluț* < *cal* (Pușcariu 1937: 298).

IV. Sufixele diminutive nu schimbă categoria gramaticală a temelor cu care intră în combinație. De la substantive se derivă substantive de același gen cu tema, de la adjective tot adjective. Dintre formațiile cu *-uț*, *-uță* se abat de la această regulă o serie de derivate. Această situație poate fi explicată în parte pentru derivatele care numesc plante, prin sensul lor diminutival redus, datorită căruia legătura dintre derivat și temă este mai slabă. Raportat la totalul derivatelor numărul acestor formații este mic și mai toate sunt regionalisme cu o circulație foarte restrânsă.

Vom da câteva exemple pentru substantive deoarece sunt cele mai numeroase.

1) Substantive feminine:

A. a) de la substantive neutre: *ciocuță* ('cioc mic' DA) < *cioc*; *cornuță* ('plantă' DA) < *corn*; *inuță* ('plantă' DA) < *in*;

b) de la substantive masculine: *cerbăluță* ('plantă' DA) < *cerb*; *cosăcuță* < *cosac*; *spinuță* ('plantă' DEX) < *spin*;

B. de la verbe: *vindecuță* ('plantă' DLR) < *vindeca* (Contraș 1967: 147).

2) Substantive neutre:

A. de la substantive feminine: *chituț* ('mănunchi' DA) < *chită*; *folcuț* < *foale*;

B. de la interjecții: *liliuț* 'leagăn' < *liu* – *liu* 'interjecție alintătoare folosită în cântecele de leagăn' DA (Contraș 1967: 148).

3) Substantive masculine:

A. de la substantive feminine: *broscuț* < *broască*; E. Contraș crede că e posibil ca acest cuvânt să fie format de la femininul *broscuță*; *rotuț* 'specie de porumbel' DLR < *roată*;

B. de la verbe: *Lăpăduț* ('nume de câine' DA) < *lepăda*.

Cele mai numeroase derivate de la teme de altă categorie gramaticală sunt substantive feminine. Ele au fost atrase la feminin fiindcă femininele constituie categoria cea mai bogată a derivatelor cu acest sufix.

Pe lângă cele discutate mai sus există derivate care au câte două forme, de masculin și de feminin sau de neutru și de feminin. Nu ne referim la cele care sunt formate de la două teme, un substantiv masculin și femininul corespunzător, fiecare cu alt sens: *finuț*, *finuță* < *fin*, *fină*; *pruncuț*, *pruncuță* < *prunc* etc., nici la cele a căror temă prezintă și ea două variante, unele de același gen, altele de genuri diferite, dar un singur sens ca: *bădicuț*, *bădicuță* < *bădic*, *bădică*;

desăguț, desăguță < *desag, desagă* etc., ci la cele formate de la o singură temă. Următoarele derivate sunt masculine și feminine:

a) formate de la o temă masculină: *berbecuț, berbecuță* < *berbec*;

b) de la o temă feminină: *cătănuț, cătănuță* < *cătană*.

Aceste derivate nu au luat naștere toate în același mod. Femininul a fost format de la masculin în cazul lui *berbecuț* care pe lângă sensul de bază de diminutiv al lui *berbec* numește și o pasăre, *sitărușul*. La acest sens s-a creat un feminin, *berbecuță*, pentru femela păsării. În alte derivate, masculinul a fost format de la feminin. *Cătănuț* reprezintă trecerea la forma masculină a lui *cătănuță* care, deși numește o persoană de sex masculin, este un substantiv feminin (Contraș 1967: 149).

O situație aparte au derivatele *neicuț, neicuță, tăicuț, tăicuță* cu toate că au două forme una specifică femininelor și alta masculinelor, sunt în ambele cazuri substantive masculine (ca și *bădicuț, bădicuță*). Ele s-au format de la teme masculine cu terminație caracteristică femininelor, *neică, taică*, de aceea derivatul normal este în *-uță*, iar cel în *-uț* reprezintă trecerea lui la forma masculină, în conformitate cu sensul lui.

Amintim aici și situația asemănătoare a perechii *vlăduț, vlăduță*. *Vlăduț* ‘poreclă pentru un om prost’ DLR < *Vlad* a primit terminație feminină și a devenit *vlăduță*, păstrându-și genul primitiv, masculin, deoarece porecele feminine au în română o valoare peiorativă mai accentuată.

Distingem neutre și feminine de la teme neutre: *cocuț, cocuță* ‘pâinișoară’ DA < *coc*; *degetăruț, degetăruță* ‘plantă erbacee’ DA < *degetar*; *fîruț* (diminutivul lui *fir*), *fîruță* (numele a patru plante) < *fir*.

E. Contraș ia în discuție cuvântul *căruță*. Ea arată că derivatele *căruț, căruță* sunt aparent într-o situație asemănătoare. Cel dintâi e derivat normal, al doilea este format de la o temă de alt gen. Cercetătorii au explicat în mod diferit cuvântul *căruță*. TDRG trimite la lat. *carrus* și compară cu it. *carrozza*, DA îl derivă din *car*, CADE din lat. **carrucea*, Al. Graur consideră că e refăcut de la pluralul lui *căruț*. Cuvântul există în aceeași formă în bulgară (Graur 1963: 70) și în ucraineană (Rosetti 1966: 118, 124, 125), cercetătorii români cred că el este împrumutat în aceste limbi din română. Situația se complică pentru limba română mai mult prin faptul că cel mai vechi derivat românesc presupus a fi format cu *-uț* este tocmai *căruță*, atestat în *Psaltirea Hurmuzachi*. În celelalte psaltiri cu care poate fi comparată *Psaltirea Hurmuzachi*, cuvântul nu apare.

Atestările de până acum pentru *căruț* sunt mult mai noi.

III. Sufixul intră în componența unei forme compuse și a unei forme dezvoltate.

Sufixul compus *-eluță* (*-el + -uță*): *sardeluță, canapeluță*.

Sufixul dezvoltat: *-ăluță* (segmentul nesufixal *-ăl + -uță*): *ierbăluță, sărmăluță*.

IV. Temele de la care sunt formate derivatele acestui sufix au origine foarte variată (pe baza materialului oferit de DEX), cele mai multe au origine latină (29,30%). Ele sunt urmate de cuvinte formate pe teren românesc (13,48 %), de cele cu etimologie multiplă (10,77 %), din slavă (10,69 %), cu etimologie necunoscută (7,44 %), din bulgară (5,11 %), din franceză (5,11 %), din turcă (4,18 %), din neogreacă (3,72 %), din maghiară (3,25 %), cf. albaneză (2,32 %), germană (1,39 %), rusă (1,39 %), ucraineană (0,93 %), sârbo-croată (0,46 %), săsească (0,46 %). Sufixul se atașează mai ales la teme formate din cuvinte vechi sau intrate relativ mai de mult în limbă, mai ales la termeni familiari.

V. Sufixul *-uț, -uță* este productiv în limba română. Productivitatea lui se dovedește nu numai prin numărul mare de derivate pe care le formează, ci și prin numărul mare de categorii de teme de diferite origini, intrate în diferite epoci, la care se atașează. Din punct de vedere al capacității de combinare cu alte sufixe, acest sufix nu este productiv.

-uț, -uță este un sufix diminutival vechi în limba română folosit mai ales la derivarea substantivelor feminine. El a fost și este productiv în partea de nord, de nord-vest și de vest a țării, mai puțin în restul ei. El este foarte viu în limbă deși are un marcat caracter regional.

Referințe bibliografice:

- CADE 1931: Candrea, I. A., Adamescu, Gh., *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, București, Cartea românească.
- CAPIDAN, Th., 1908: Th., *Die nominalen Suffixe im Aromunischen*, Leipzig.
- CAPIDAN, Th., 1925: *Meglenoromâni*, I, București, Cultura Națională.
- CONRAȘ, Eugenia, 1967: *Sufixul -uț(ă)*, SMFC, IV, București, Editura Academiei Române, p.143-161.
- DA 1913 – 1940, 1948: *Dicționarul limbii române*, tom I – tom II partea II, fasc. II-III (Ladă – lojniță), 1913 – 1940, 1948, București, Tipografia ziarului „Universul”.
- DENSUSIANU, O., 1938: *Histoire de la langue roumaine*, II, Paris, Ernest Leroux.
- DEX 1996: *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II- a 1996, București, Univers Enciclopedic.
- Diez, F., 1858-1860: *Grammatik der romanischen Sprachen*, II, Bonn.
- DLR 1965-1968-2000: *Dicționarul limbii române*. Serie nouă. București, Editura Academiei R.S.R.,tom VI, litera M- litera Z.
- GRAUR, Al., 1961: *Din istoricul tipului stea / stele în Studii de gramatică*, III, București, Editura Academiei R.P.R., p. 5-9.
- GRAUR, Al., 1963: *Etimologii românești*, București, Editura Academiei R.P.R.
- GRAUR, Al., 1965: *Nume de persoane*, București, Editura Științifică.
- GRAUR, Al., 1966: *Articolul hotărât la numele de persoane românești*, SCL, XVII, p. 18-24.
- HANSEN, Federico, 1913: *Gramática histórica de la lengua castellana*, Halle.
- HORNING, A.,1895: *Die Suffixe -iccus, -occus, -uccus im Französischen*, in ZRPh, Halle, p. 186-192.
- IORDAN, I., 1956: *Limba română contemporană*, București, Editura Ministerului Învățământului.
- IORDAN, I., 1963: *Toponimia românească*, Editura Academiei R.P.R.
- LÖWE, K., 1911: *Die Adjectivsuffixe im Dakorumänischen*, Jahresbericht, XVII, p. 102-103.
- MARCHETTI, Giuseppe, 1952: *Lineamenti di gramatica friulana*, Udine.
- MEYER-LÜBKE, W 1935: *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, Carl Winters, Universitätsbuchhandlung.
- PASCU, G., 1916: *Sufixe românești*, București, Edițiunea Academiei Române.
- PUȘCARIU, S., 1902: *Etimologie von -uț in Die rumänischen Diminutivsuffixe*, „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache”, VIII, Leipzig, Johann Ambrosius Barth, p. 162.
- PUȘCARIU, S., 1937: *Études de linguistique roumaine*, Cluj-București, Monitorul oficial și Imprimeriile statului, 1937.
- ROSETTI, Al., 1960: *Istoria limbii române*, I, *Limba latină*, ediția a treia, București, Editura Științifică.
- ROSETTI, Al. 1966: *Istoria limbii române*, IV *Româna comună*, V, *Limbile vecine*, București, Editura Științifică.
- SLAVE, E. 1965: *Diminutivele* in AL. Graur (coord.), *Istoria limbii române*, București, Editura Academiei R.P.R., p.86-87.
- TIKTIN, H. 1904-1905: *Die rumänische Sprache in Grundriss der Romanischen Philologie* von Gustav Gröber, I, Strassburg, p. 603-610.
- TDRG 1986-1989: Tiktin, H., *Rumänisch – Deutsches Wörterbuch*, I-III, București, ediția a II-a 1986 (I), 1988 (II), 1989 (III), Wiesbaden, Editura Otto Harassowitz.
- VASILIU, Laura 2001: *Sufixe diminutive* in Mariu Sala (coord.), *Enciclopedia limbii române*, Univers Enciclopedic, p. 180-181.